

Mosaiker, vattenkanoner och röda flaggor – resereflektioner från Istanbul

jun102013

Skrivet av Thomas Notini

[Reportage](#)

Den 29 maj i år firades i Turkiet ett jubileum vars glädje och festyra inte delas lika helhjärtat av hela omvärlden. För 560 år sedan, den 29 maj 1453, bröt den osmanske sultanen Mehmed II och hans armé, efter otaliga upprepade angrepp, igenom den tjocka skyddsmur som omgav det gamla Konstantinopel. Den bysantinska epoken i den kristna civilisationens historia hörde nu till det förgångna. Bland alla de svårt sargade kroppar som de brutala sammandrabbningarna lämnat efter sig kunde den siste bysantinske, östromerske kejsaren Konstantin XI:s kropp identifieras med ledning av en enda liten detalj. De röda skor som han, endast han, hade haft rätt att bära och som nu stack ut ur en hög av lemlästade lik.

Konstantinopel blev först Konstantiniyye och senare Istanbul. Det sedan 1930 officiella turkiska namnet Istanbul återspeglar hur turkarna en gång i tiden uppfattade en fras som de kvarvarande grekisktalande kristna brukade använda. När de från den omgivande landsbygden skulle resa in till sin forna huvudstad, uttalade de inte stadens namn utan kallade den bara, kort och gott, ”Staden”. De sade således att de skulle bege sig εις την πολιν, vilket med tidens grekiska uttal blev ”is tin bólin”- ”in till Staden”.

En huvudstad och ett rike bytte namn och härskare. Flertalet av stadens kyrkor omvandlades till moskéer, och deras mosaiker och muralmålningar med motiv ur Bibeln och den tidiga kristna kyrkans historia blev överkalkade. Kyrkklockors klang byttes ut mot böneutroparnas genomträngande röster. Den tidigare uppdelningen mellan en världslig och andlig makt, fördelad mellan kejsaren och patriarken, en uppdelning som gällt i det kristna Bysans, blev i det muslimska osmanska riket en kombinerad världslig-andlig makt, koncentrerad i händerna på sultanen, kejsarens osmanske efterträdare.

Nya moskéer byggdes upp med omisskännlig bysantinsk kyrkoarkitektur som förebild.

Men när vi använder ordet Bysans och bysantinsk, löper vi risken att hamna på villovägar. Begreppen ifråga kan sägas vara en efterkonstruktion gjord av historien och historikerna och grundad på Konstantinopels förkristna namn Byzántion. De grekiska bysantinerna själva kallade sig aldrig ”bysantinare”. De identifierade sig som romare, fastän de talade grekiska och inte latin. Och romare, gr. rómánoi, kallade de sig ända fram till den moderna grekiska frihetsrörelsens genombrott i 1800-talets början, då begreppet grek blev en nationalitetsbeteckning.

När man idag vandrar runt i denna stad med sina tre namn, förflyttar man sig historiskt mellan tre årtal som var för sig inneburit viktiga vändpunkter för dess identitet som världsstad: 380, 1453 och 1923.

År 380 upphöjer kejsar Theodosius slutgiltigt kristendomen till den enda lagliga religionen i imperiet. Under loppet av ett århundrade har kristendomen och den kristna kyrkan etablerat sig allt fastare som den dominerande religionen, i tro och praktik. Kejsar Konstantin den Store hade genom ediktet i Milano 313 tillkännagett ett beslut om att den

Konstantin den Store. Detalj ur mosaik i södra galleriet, Aya Sofia, Istanbul.
Foto: Thomas Notini.

till toppen

romerska staten skulle förhålla sig neutral i religionsfrågor, vilket innebar ett slut för de tidigare återkommande förföljelserna mot de kristna. Genom sin egen övergång till kristendomen – vars datum är okänt, den förmodas ha ägt rum först på hans dödsbädd – banade han väg för den kristna kyrkans fortsatta framväxt och gjorde i praktiken romarriket till ett kristet imperium. Från och med nu var den romerske kejsaren kristen, och 330 flyttade Konstantin över den kejsarliga huvudstaden från Rom till Byzantion, som nu fick namnet Konstantinopel, gr. Kōnstantinoupolis, med tillnamnet ”Nya Rom”. Kejsardömet förblev kristet med undantag för den korta tid, 360-363, då kejsar Julianus, med det senare tillnamnet ”Avfällingen”, innehade makten och försökte återupprätta den gamla grekisk-romerska månggudadyrkan som statsreligion.

Kristus Pantokrator. Detalj ur Deesis Tillbedjan. Mosaik i södra galleriet, Aya Sofia, Istanbul. Foto: Thomas Notini.

(Ett händelseförlopp som skildrats av Henrik Ibsen i hans läsdrama ”Kejsare och galilé” och av Dimitrij Merejzkovskij i hans romantrilogi ”Kristus och Antikrist”). Men nu slutligen, under kejsar Theodosius regering, förbjöds all polyteistisk kult, och de sista hedniska templet och kultplatserna stängdes 391. Samma förföljelser som tidigare drabbat de kristna riktades nu mot de kvarvarande anhängarna av den gamla religionen. Den antika grekiska religionens dagar var till ända, men grekisk filosofi hade ännu en fristad i Aten, i Platons gamla akademi, som stängde sina portar för gott 529.

Interiör Aya Sofia, Istanbul. Änglfiguren i valvbågen är från bysantinsk tid och har tagit 11 år att restaurera.

När sedan romarriket efter Theodosius död hade delats mellan hans båda söner, i en västlig halva med säte i Rom, och i en östlig halva med säte här i Konstantinopel, och ytterligare efter Västroms sammanbrott 476, växte Konstantinopel efter hand fram som centrum och plantskola för en östlig kristen kultur, vars flödande rikedom på sakral konst, liturgisk skönhet och teologiskt tänkande skulle få betydelse långt utanför imperiets gränser.

Så kommer då år 1453, det ödesdigra årtalet som nämnts tidigare, då Konstantinopels dagar som kristen huvudstad obönhörligen går till ända. De grekisktalande kristna bildar en i raden av religiösa och etniska folkgrupper som med betydande inskränkningar i sin frihet, om än med klart definierade rättigheter, tolereras inom ramen för det nya expanderande islamiska imperiet. Ett imperium som skulle komma att omspänna stora delar av både den kristna och den islamiska världen – och där de osmanska härskarna, med de välregisserade former av förtryck och diskriminering som utövas inom alla imperier, ofta skulle bli lika illa sedda av såväl sina kristna som sina muslimska undersåtar.

Den kejsarliga kröningsplatsen. Aya Sofia, Istanbul. Foto: Thomas Notini.

Året 1923 för oss slutligen till den epok i stadens historia, där vi fortfarande befinner oss, och som när detta skrivs utspelar sig mot bakgrund av tårgas, vattenkanoner och polisbatonger riktade mot demonstranter på Taksimtorget i stadens centrum.

Det osmanska riket är 1923 sargat och kraftigt decimerat efter decennier av nederlag i olika krig. Det omfattar nu endast det kärnland där turkiska är huvudspråket; de forna besittningarna i der

till toppen

världen och i Balkanländerna har efter hand gått förlorade. En ny turkisk, republikansk frihetsrörelse växer fram, och dess ledare heter Mustafa Kemal Pascha, snart känd under namnet Atatürk, ”turkarnas fader”. Han är född och uppvuxen i det mångkulturella Saloniki och har tjänstgjort som officer i den osmanska armén under första världskriget, där det osmanska imperiet deltagit på Tysklands och Österrikes sida. Nederlaget har varit förödande, och de allierades stridskrafter har en tid ockuperat landet. Men efter ett befrielsekrig kan nu, den 29 oktober 1923, den nya Republiken Turkiet grundas. Den siste sultanen är avsatt, och han och hans familj sänds i exil. Helt nya, västerländskt inspirerade ideal blir vägledande för den nya staten. Kalifatet, det högsta islamiska ledarämbetet som varit en del av sultanens ämbetsutövning, läggs ner som statlig institution.

De särskilda islamiska domstolarna och den islamiska sharia-rättsskipningen avskaffas. Religionen skiljs helt från staten, rättsväsendet, lagstiftningen och politiken. Atatürk går så långt i sin moderniseringsiver, att han till och med förbjuder den traditionella huvudbonaden fez och annan orientalisk klädsel. Omfattande reformer sker inom skolväsendet, kulturlivet o.s.v. Det banas väg för kvinnorna att delta aktivt i samhällslivet på ett sätt som varit otänkbart ett årtionde tidigare. Landets huvudstad flyttas från Istanbul till Ankara, för att ytterligare markera att en helt ny era för landet har börjat; den gamla huvudstaden är alltför nära förknippad med två tidigare imperier, det romersk-bysantinska och det osmanska, som båda har gått under. En uttalat sekulär ideologi läggs till grund för det nya statsbygget. Det kan knappast formuleras tydligare än i ett tal som Atatürk håller 1925 i staden Kastamonu vid Svarta Havet:

Tröskel av marmor, nednött sedan 500-talet. Aya Sofia, Istanbul. Foto: Thomas Notini.

”Den turkiska republiken kan inte vara ett land av schejker, dervischer och religionsskolelever. Den bästa och sannaste ordningen är civilisationens ordning. Att vara människa är tillräckligt för att fullgöra de krav som civilisationen ställer.”

Och här i Istanbul kunde vi som turister från norr, jag och min hustru, nästan 90 år efter grundandet av den nya turkiska staten, på ett sällsamt och oväntat sätt njuta frukterna av de förändringar som Atatürk en gång åstadkom, ofta under nästan övermäktigt motstånd från konservativa krafter. Vi kom till Ayia Sofia, Den Heliga Vishetens kyrka, helgedomen som en gång var kristenhetens största, byggd 532-537. På Atatürks initiativ är den sedan 1934 museum, ett av stadens – och världens – mest välbesökta. Vår guide var mycket noga med att påpeka för oss, att när de nya muslimska härskarna 1453 skulle omvandla Aya Sofia till moské, kunde de mycket väl ha förstört alla kyrkans mosaiker och muralmålningar i grunden. Men så skedde inte.

Anslag i Aya Sofia (till minne av Atatürks beslut om att göra Aya Sofia till museum). Foto: Thomas Notni.

Som om de skulle ha haft i åtanke att på något sätt rädda dessa skatter åt en okänd och avlägsen framtid, valde de att bara täcka över dem med ett tunt lager av gips eller kalk. Alltsedan Aya Sofia blev museum har ett tålmodigt arbete pågått med att frilägga alla dessa bilder. Arbetet pågår alltså ännu, och tidens tand, jordskalv och stölder av guldmosaikplattor etc. har visserligen under tidernas gång krävt sin tribut. Men vi kunde bara stumt häpna inför lyskraften och intensiteten i de konstverk som trots allt har bevarats och nu frilagts. Guiden visade oss också platsen där de bysantinska kejsarna kröntes, en kvadratisk

till toppen

med cirkelformade ornament i marmor av olika färg och struktur; den är avskärmd och får inte beträdas.

Vi fick veta, att man t.o.m. hade haft för avsikt att avlägsna de stora runda sköldar med koranspråk som är fästade mellan valvbågarna runt den stora kupolen. Men de visade sig ha varit tillverkade på plats och är så stora att de inte går att bära ut genom någon av portarna; därför sitter de kvar.

Följande dag, i Helige Frälsarens kyrka i förstaden Kariye – också den kyrkan en gång förvandlad till moské, sedan restaurerad och återöppnad som museum – möter vi samma lysande och sällsamt levande vittnesbörd från en längesedan svunnen tid: ett överdåd av mosaiker och muralmålningar med scener ur Bibeln och den kristna kyrkans tidiga liv. Allt omsorgsfullt tillvarataget och vårdat och med stolthet framvisat av människor i en sekulär muslimsk stat, människor som knappast har samma täta inre förhållande till dessa bilders innehåll som många av dem som nu betraktar dem.

Blå Moskén, Istanbul, efter fredagsbönen. Foto: Thomas Notini.

När vi på fredagen sitter på en bänk vid fontänen i Sultanahmetparken i väntan på att så småningom få komma in i Blå Moskén, börjar de mycket ljudstarka böneutropen inför fredagsbönen. Jag noterar, litet till min förvåning, att en av Aya Sofias minareter, trots byggnadens ställning som museum, fortfarande används för böneutrop. Nu skallar kallelsen till fredagsbönen som en växelsång mellan Blå Moskéns och Aya Sofias minareter. Den pågår i över tio minuter, och jag missar ett tjänstesamtal hemifrån Sverige; signalen från mobiltelefonen dränks i ljudet från de genomträngande sångreciterade koranspråken.

Men varför ropas det från Aya Sofia? Moskéerna har ju numera modern högtalartechnik till sin hjälp vid böneutropen, och det känns dessa dagar som om ljudnivån skulle vara särskilt högt uppskruvad.

När vår hemresa närmar sig, går det knappast att undgå att märka att det annalkande 560-årsjubileet är under förberedande. De röda turkiska flaggorna inte bara vajar på varenda ledig flaggstång; de hänger också som stora banderoller över var och varannan husfasad, över oljecisterner, spannmålssilos och flygledartorn. Alla nationer, större såväl som mindre, har anledning att ägna ett väl tilltaget mått av sin energi åt Verganghenheitsbewältigung, bearbetning av sitt eget förflutna. Men nästan alla nationer är lika svaga i denna konst. Det är alltid tryggare och angenämare att odla legender om den egna förträffligheten, särskilt om de kryddas med inslag av fiendebilder och offermyter. Och denna skog av röda flaggor och banderoller ser närmast ut som ett slags besvärjelse: Se oss! Vi finns!

Kupolen i Helige Frälsarens kyrka i Kariye, Istanbul. Foto: Thomas Notini.

Bara ett par dygn efter jubileet hinner sedan passera innan Taksimtorget fylls av upprörda demonstranter och de nu så välbekanta oroligheterna bryter ut. Och här lägger jag särskilt märke till en detalj. Röda turkiska flaggor svingas även i denna indignerade folkmassa, men de bär också porträttet av ett känt ansikte: Kemal Atatürks.

Den ursprungliga anledningen till demonstrationerna – den planerade exploateringen av er

till toppen

park – har man nästan glömt. Bråket om parken var ställföreträdare för något långt viktigare och mer övergripande. Likaså kunde man i turkiska tidningar dagarna dessförinnan följa en livlig debatt om en nyligen beslutad skärpning av alkohollagstiftningen i landet. Skärpningen ifråga är inte särskilt dramatisk; den innebär restriktioner som inte är hårdare än de som råder i många europeiska länder. Och det var inte heller här skon klämde – inte i ett land som har den lägsta alkoholkonsumtionen per capita i Europa och där inte bara troende muslimer utan även en stor andel av den sekulariserade befolkningen är helnykterister. Vad debattörerna riktade in sig på var premiärministern Tayyip Erdogans inlindade hänvisningar till islam i sin motivering för lagändringen.

Kristus drar Adam och Eva upp ur dödsriket. Muralmålning i Helige Frälsarens kyrka i Kariye, Istanbul. Foto: Thomas Notini.

Erdogans parti och dess tid vid makten har i sig inneburit ett brott med den sekulära atatürkska traditionen. Partiet är islamiskt orienterat, utan att fördenskull vara uttalat islamistiskt. Men det finns uppenbarligen en oro över att Erdogan och hans parti bär på en dold islamistisk agenda. Vad vill Erdogan i grunden åstadkomma med sin sammankoppling av politik och islam? De oppositionella som nu gör sig hörda och sedda på Taksimtorget och på andra platser i Turkiet är inga fiender till islam eller någon annan religion. De är inte heller anhängare till fri försäljning av alkohol och andra droger. Men de är orubbliga i sitt försvar av den sekulära och demokratiska rättsordning som är förknippad med Kemal Atatürks namn.

De röda flaggorna vajar vidare i vinden, och vi har anledning att följa nyheterna från Istanbul och Ankara med särskilt stor uppmärksamhet.

Thomas Notini

Husvägg vid Tiyatro Caddesi, Istanbul. Foto: Thomas Notini.

Inline [article](#) positioning by [Inline Module](#).

[< Föregående](#)

[Nästa >](#)

till toppen